

Tiisitus.

Torwiline õpetus, kuida end igaüks
tiiskuse eest võib hoida.

Viisaks juhatus,

kuida seda haigust pehmendada ja võimalikult
parandada.

—*—*—*—

Kirjutanud

J. J. Albrecht,
tegelik arst.

—*—*—*—

Tallinnas.

Trükitud G. Pihlaka kulguga.
1899.

Tiisikus.

Varwiline õpetus, kuda end igauks
tiisikuse eest wõib hoida.

Viisaks juhatus,

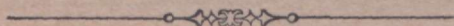
kuda seda haigust pehmendada ja wõimalikult parandada.

Kirjutanud

J. J. Albrecht,

tegelik arst.

Tallinnas.

Trükitud G. Pihlaka kuluga.

1899.

Доволено цензурою. — Юрьевъ, 29 Августа 1898 г.

22047

Печатня Г. Мативена, Ревель, Никольская 23.

Gesõna.

Kõige kardetavam inimesesoo waenlane on — tiifilus. Ta tikub enamasti elu kõige ditsewamal ajal inimeste kallale ja toob enesega kaasa kirjeldata kurbtust, määramata muret, arwamata wiletust ja häda. Waewalt on sugukondasid olemas, milles ta mitte oma häwitawat tööd ei toimetata, kus ta mitte nuttu ei külwa ja leina ei loo, sest igal pool, kuhu ta astub, sammub wikatimees ta kannul, warem wõdi hiljem. Salastamatalt lahutab ta sõbra sõbrast, peigmehe pruudist, abikaasa abikaasast, lapse wane-
matest. Ei suuda talle keegi otsustawalt „keelan!“ ütelda, ei keegi ta tegewusele piiri panna, ta astub edasi, ja — surm niidab maha kõik, selle külge ta juhtub puudutama. Küll wõtab see sagedasti aega, aga surmasaagiks langeb tiifilusest puudutatud inimene wiimaks ometi.

Et rahwale selle kardetawa haiguse kohta wähegi seletust anda, et neile selgetks teha, kui kardetaw

tiisitus on, kust ta tuleb ja algab, kuida end tema eest wõimalik on hoida ja kuida tiisituselhaigeid ravitsema ja parandama peab, sel otstarbel wõtsin sulle ja kirjutasin selle raamatu.

Minu soow on, et see raamat rohkesti tähelepanemist leiaks ja et selle sees antud juhatusi ja õpetusi kartwa päält täidetaks. Paha haigus ei wõi kaduda, kui ei teata, kus ta juur seisab, ja kui selle järele abinduusid ei tarwitata. Mõnda ei wõi ka tiisituselhaigete hulk wäheneda, enne kui selle haiguse põhjust tuntakse ja siis end ja teisi sellest eemale katsutakse hoida.

Aratagu siis see raamatulene kõiki järelemõtlemisele ja katsugu igaüks selles antud õpetuste järele iseennast ja teisi tiisituse eest hoida, tiisituse haigeid ravitsema ja nende olemat kergitada, siis on minu soow täidetud ja mu töö sajarõõset wilja kandnud.

Raamatu kirjutaja.

Esimene päätlük.

Just tuleb tiisikus?

Kõige laialdasem ja hullavam haigus teiste inimesesugu piinavate haiguste seas on — tiisikus. Waewalt on perekondasid olemas, kus mitte üks ehk teine perekonnaliige selle all kannatama ei peaks. Tuleb sedagi ette, kaunis sagedasti päälegi, et kõik perekonnaliikmed üksteise järele selle halastamata haiguse kätte ära surewad.

Si wõi küll mitte ütelda, et kopsutiisikus just pärandatav haigus on, küll aga on kindel, et kopsutiisikuse olu ja saamine pärandatav on.

See olu seisab rinnanõrkuses ja kopsu helluses. Paljude kopsutiisikust põdwate inimeste juures wõib ju nende rinnatasti ehitusest ja olekust näha, mis haigust nad põdwad, teisipidi wõib selle teaduse põhjal nendele sagedasti ju ette ütelda, et nende juures tiisikus algamisel on.

Aga rinna nõrkus ja kopsu hellus ei suuda üksi päinist weel mitte tiisikust sünnitada. Enne peab tiisikuse batsillus kopsus aset wõtma ja saäl oma häwitusetööd algama. Alles siis wõib kopsutiisikusest rääkida.

Meie teame alles 1882. aastast saadik, et tiisikus ühe batsilluse kopsu sisse pugemise läbi algab. Seda arvati küll ju ammu, aga alles Berlinis elaw professor Koch leidis kopsutiisikuse algaja üles ja nimetas teda Tuberkelbatsilluseks, see tähendab: tiisikusebatsilluseks.

Tiisikusebatsilluseid leitakse kopsutiisikust põdevate inimeste röga ja sülje seest lugemata hulgal. Et need batsillused aga, nagu kõik teisedgi batsillused, wäga pisikesed on ja neid sellepärast röga seest raske on üles leida, ta siis, kui seda röga suureksteigemise klaasi läbi uuritakse, siis tarwitatakse nende otsimise juures üht määratud wärwimise wiisi.

Selle läbi saab ainult tiisikusebatsillus wärwitub, kuna röga wärwimata jääb. Selle järele võib siis wärwitub batsilluseid suurekstegetawa klaasi all kergesti näha.

Tiisikusebatsillus näeb suurekstegetawa klaasi all nagu pisike komma wälja ja on umbes nii pikk kui ühe millimeetri wiiesajandik jagu.

Kui siis niisugust suurekstegetawat klaasi tarwitatakse, mis wiisjada korda waadatakse asja suuremaks teeb, siis nähtakse selle läbi waadates, et batsillus üks millimeeter pikk on. Selle juures on ta aga ainult kümnes jagu nii lai kui pikk.

Ue tiisikusebatsillused edasi ei liigu. Kõige paremini saawad nad loomade, iseäranis aga inimese lehas edasi, kus nad oma elule kõige kohasemad tingimised eest leiawad. Kõige paremini kosutawad nad

jääl, kus 37—42° Celsiuse järele sooja on, nõnda siis selles soojuses, mis just inimese kehas on.

Keew wefi häwitab tiisikusebatsilluste elu-
wõimu silmapilt, sulatus, milles wiis jagu
karbolhaput ja sada jagu wett, teeb seda pooles
minutis, muidu nii kangesti mõjuw sublimat tapab
nad (üks jagu sublimati 1000 jao wee hulgas) alles
kümne minuti jooksul ära.

Suba nendest teatustest on kergesti näha, et
mitte wõimalik ei ole tiisikusebatsilluseid inimese
kehas batsilluseid tapwate rohtude läbi ära häwitada,
sest inimene, kelle juures seda katsutaks, sureks ühes
batsillustega.

Päälegi ei saaks batsilluste ärahäwitamine palju
aitamagi, sest tiisikusebatsilluseid on igal pool olemas
ja haige saaks kopsusse jälle uued eluwõimulised bat-
sillused. Minult haige tugewamaks saamine juudab
tiisikusebatsilluste häwitawat mõju takistada.

Nüüd tuleb selle küsimise pääle wastus anda,
kuda tiisikusebatsillus inimese kehasse jõuab ja mil
wiisil ta sääl oma häwitusetööd teeb.

Tiisikusebatsillus tungib pääasjalikult õhu sisse-
hingamise läbi meie kehasse ja nimelt ja iseära-
mis kopsudesse, sest et sissehingatud õht sinna sisse
woolab.

Muidugi teada, wõib tiisikusebatsillus ka inimese
keha igasse teisesse osasse tungida, näituseks kõrisse,
pärastoolikasse, pääajusse, luudesse jne. Aga mitte
ial nii sagebästi sinna, kui kopsusse, sest et see
tiisikusebatsillustele iseäranis mõnusa asupaiga annab.

Et tiisikusebatsillused pääasjalikult õhus on ja sellega ühes sisse hingatud saavad, on terge mõista. Sest tuttav on, et inimesed, kes linnistes, pahasti õhutatud ja täidetud ruumides elavad, nagu kasarmutes, wangikodades, waesemates, halvasti ehitatud elumajades, wabrikutes ja halvasti õhutatud ja liiasti täidetud koolimajades, määruslikult sagedamini kopsutiisikust põewad.

Niisugustes terwisewastastes ruumides kosuwad tiisikusebatsillused iseäralise häameelega, ja neid rohkendatakse weel selle läbi, et igal pool olewad tiisikust põewad inimesed oma tiisikusebatsilluseid ühes röga ja süljega wälja heidatwad.

Sellest tuleb siis ka, et linnades, kus palju inimesi koos elab, tiisikust palju sagedamini ette tuleb, kui maal.

Kui waatame ja kuuleme, kui kolepalju tiisikusebatsilluseid olemas on, siis peaksite arwama, et kõik maailma elanikud tiisikust põewad, sest ühtgi inimest ei ole, kel mitte mahti ei oleks, tiisikusebatsilluseid oma kehasse saada. Aga lugu ei ole mitte nii.

Sest kui see ka õige on, et meie kõik tiisikusebatsilluseid ühes õhuga sisse hingame, siis ei wõi sellest weel mitte järeldada, et igaüks, kes tiisikusebatsillused kopsu saab, ka tiisikuses peab olema. Lugu on ainult nende juures nii, kelle kops batsilluste sissetungimisele tarwilikul kombel wastu panna ei suuda, waid nii nõrk, nii jüuetu on, et batsillused omale takistamata koha saawad.

Terwest kopsust ei leia tiisikusebat-
sillused kohaseid elu- ja kodutingimisi,
ja peavad surema; haiges kopsus aga sigiwad
nad ebasi ja neist saab ruttu musttuhad.

Paraku on aga wäga suurel hulgal inimestel
niisugused jduetud ja haiged kopsud, nii et tiisikuse
batsillused nendes kindla asukoha wõtawad.

Kopsu jduetus tuleb wältawast paha õhu sisse-
hingamisest; selle läbi sünniwad esitiis katarrid, mis
kopsu põletiklisesse olekusse panewad, teiseks jääb
paha õhu hingamise läbi terve koha, nõnda siis ka
kops, nõrgaks ja werewaeseks ning ei jdua batsilluste
pesitamist mitte takistada.

Kõige sagebam tee, kuida tiisikusebatsillused õhusse
pääsewad ja siis teistest inimestest sisse hingatud
saawad, on järgmine:

Tiisikust põdewad inimesed ajawad suure hulga
rõga wälja, ja selles rõgas on kolepalju tiisikusebat-
silluseid. Rõga kuitwab aegamööda ära, ja kuitwanud
tolm, milles tiisikusebatsillused asuwad, tõuseb ülesse.

On selge, et mida enam inimesi ühes kohas on,
seda enam on saäl õhu sees ka tiisikusebatsilluseid
olemas. Umbes kolmas osa kõigist inimestest, kes
16—60 eluaasta wanaduses ära surewad, surewad
tiisikusesse. Sellest wõib siis arwata ja näha, kui
wäga laiali tiisikus on lagunenud.

Pääle tiisikusebatsillustega täidetaw õhu sissehin-
gamise on weel üks teine tee olemas, kuida tiisikuse-
batsillused meie kehasse pääsewad — see on toit.

Igaüks, kes tiisikusehaigetega ühenduses seisab ja läbi läib, iseäranis aga omaised ja perekonnaliikmed, peab hoolega selle järele waltwama, et tema söögid tiisikuses olewa inimese sülje ja röga läbi roojastatud ei saaks. See on muidugi siis väga kerge, kui tiisikust põdewad inimesed oma rögaga küllalt ette- waatlikud pole.

Seft mitte hartwa ei tule ette, et need haiged ilma rätikut suu ees hoidmata kõhitwad. Kõhimise juures pritsib aga alati pisut röga wälja; seda wdib kergesti näha, kui kõhija wastu paberit kõhib. Paberi pääle jääwad siis üksikud märjad plekid järele.

Sattub nüüd kõhimise juures pisut röga tertwe inimese söögisse, siis on väga kergesti wdimalik, et tertwe seda sööki süües tiisikuse wdib saada. Ka selle läbi wditwad tiisikusebatsillused edasi kantud saada, et tiisikust põdewad inimesed oma rögaga roojastatud kättega leiba ehk muud puudutawad, mida teised pärast sööwad.

See roojastus ei pruugi sugugi nii silmatorkaw olla, ühesainsas nõõpndelapää suuruses rögatükiteses on mitu miljoni tiisikusebatsilluseid olemas.

Muidugi teada, ei saa mitte igaüks tiisikust, kes tiisikusebatsillused ühes söögiga sisse sööb. Oleks lugu nii, siis oleks weel palju enam inimesi tiisikuses, kui neid teoasjalikult praegu on.

Mitte igas inimeses, kelle sisse tiisikusebatsillused satuwad, ei leia nad kohast toidupinda, ja pääle selle surewad nad tertwete inimeste kõhutwedelikus ära.

On aga lõht haige, siis on tiisikusebatsillustel mahti, elawalt soolikatesse jõuda, kus nad end ruttu rohkendawad ja sedawiiši soolikatiisikusele põhja panewad.

Ra söögi enese läbi wdib mitmesugusel asjaolekul tiisikus sagineb. Kui nimelt mõtleme, et tiisikus ka weel koduloomade, iseäranis lehmade, seas laialine on, siis on kergesti arusaadaw, et meie nende loomade piima ja liha tarwitades wdime tiisikuse saada.

On kindlaks tehtud, et tiisikust loomade juures weel sagedamini ette tuleb, kui inimeste juures.

Mõnes maatohas, kus tiisikus õige kurjasti möllab, iseäranis aga Põhja-Amerikas, on peaaegu kõik kariloomad tiisikuses. Seda enam on soowida, et piim alati enne tarwitamist tublisti saaks ära keedetud, kui tahetakse, et batsillused kahju teha ei saaks.

Ra loomalihast saawad batsillused tarwilitu palawuse läbi ära häwitatud. Sellepärast ärgu liha ial pooltoorelt tarwitatagu, sest kui liig suured lihatakid panni pääle pandakse, wdib ette tulla, et liha seest küllalt tarwilitul wiisil ära ei küpse ja nii batsillused eluwdimuliseks ja kahjutegewaks jääwad.

Sedasama tuleb teiste söögiks tarwitatawate loomade liha juures tähele panna, näituseks sea, iseäranis aga kana liha juures, mis sagedasti suurel mõdul tiisikusebatsilluseid täis on.

Mõnda teatab kuulus Prantsuse arst Laennec, et tema juures selle läbi kopsutiisikus ilmunud, et ta kahestkümmend aastat waremini ühe surnud tiisikuse

haige haiget luud saagides sõrme haatwanud. Haawa kohale ilmus pisike wistrit, mida ta sööja rohu läbi ära beitsis; sellest hoolimata asus kopsutiifisus, kui ka alles hilja, tema kallale.

Umbes sarnane on ka ühe Wene arsti — Tsheringi — teatus. Üks teenija tüdruk oli oma sõrmele tiifisuses olewa peremehe sülitamisewaagnat puhastades wiga teinud; haawa kohale ilmus paise ja pärast wistrit. Mõne kuu pärast paistetas sõrm tugevasti üles, küünarnukkide otsa ja kaenlaaluse aukubesse ilmusiwad munataolised kogub. Sõrm pidi maha ja munad wälja lõigatud saama, sest muidu oleks tüdruk surnud. Wälja ja mahaldigatud kehast osadest leiti hulk tiifisusebatsilluseid.

Kui tiifisuse külgehaakamise wõimu ka mitte just läätsade, leetrite, difteritise (kaelahaiguse), rõugete jne. külgehaakamisega wõrrelda ei wõi, siis on ometi kahtlemata kindlaks tehtud, et ta asjade oleku järele ometi otseteel külge haakata wõib.

Mõnda teatab Daani arst Flind ühe tööliste lugu, kes oma siiamaaani täiesti terve wiie lapsega oma sõbra tuppa kolis, milles selle poeg edenenuid tiifisuse woodis lamas. Kolme kuu pärast olitwad kõik wiis last tiifisuses ja suritwad kõik.

Kuulus Ungria professor Korányi on järgmist juhtumist tähele pannud:

Ühe 32-aastase lese sõbranna, kelle kops ja rind sugugi tiifisuse järele polnud, seisis kõnes olewa haiguse pärast minu arstimise all. Haiguse lõpu poole, kui haige perekond ratwitsemisest ju wäsinud

oli, wõttis see lest terve sõbranna rawitsemise oma hoolde. Ta wiibis enam jagu aega, isegi öösel, haige juures, kes umbes kuue nädala pärast suri, see mõni nädal muutis rawitseja endise ditsewa näo kahwatuks, mis aga waewa ja uneta oleku tagajärjeks arwati. Pea pärast tiisikuses olewa sõbranna surma ilmus ta lõpsust werejooks ja aasta pärast suri ka tema tiisikuse kätte.

Teine samane lugu sündis, teatab Koranyi, minu oma sugukonnas. Üks täiesti tiisikusest waba olewast perekonnast kofitud naene langes — mitme ruttu üksteisele järgnema kaima pääl oleku läbi nõrgendatud — tiisikuse saagiks. Ka see lord tuli ta elu lõpu poole ta enne eemal elaw, ditsew ja terve ühelsateiskümne aastane õde teda rawitsema.

Mõne nädala pärast suri haige, aga ta õe juures märgati kahtlast lõhimist ja rinna kergitamist, ja peagi oli tiisikus käes, mille kätte ta ju poole aasta pärast suri.

Seeneseft mõista wõib tiisikus kõige paremini a b i e l u s mehe ja naese koosolemise läbi algada.

Nii teatab Salsa tohter Weber, et üks tiisikust põdew mees neli temaga üksteise järele laulatatud naist tiisikusehaigeiks tegi. Teine lord tegi üks naene kolm meest tiisikusehaigeiks.

Uga ma pean selge sõnaga selle pääle tähendama, et tiisikuse erakorraliselt sageda ettetuleku läbi nii-sugust külgehakkamist määruslikult wäga harwa tuntuks.

Selle järele ei ole siis sugugi waja ilmaaegu kartata, kui igas asjas ja olekus täiesti puhast

oldakse. Nendel korral, mil tiisikus külge hakkab, on peaaegu alati nende kops ja rind, kellele ta külge hakkab, tiisikusele vastutavlik ja nõrk.

Vanematest päritud nõrkuse pääle oleme juba tähendanud. Tiisikuses olevate vanemate lapsed pääsevad ainult harwa tiisikuse käest. Päälegi ei pruugi see mitte ikka just kopsutiisikus olla, mis tiisikust põdevate vanemate lapsed saavad.

Meie oleme ju kuulnud, et tiisikusebatsillused ka igasfe teisesse tehaosasse wõiwad asuda ja jääb oma häwituse tööd teha. Siis räägitakse tehaelundite tuberkulosest. Nii wõib sündida tiisikusline pääajunaha põletik, soolikatiisikus, tiisikiline luudehaigus, tiisikusline soonte haigus jne.; kopsu tuberkulosest kutsutakse kopsutiisikusest.

Ju kaua aega on tuttav, et ema tiisikus laste kohta palju kardetawam on kui isa tiisikus; iseäranis filmatorikaw on see lugu loomade juures.

On mõlemad, niihästi ema kui isa, tiisikuses, siis on lapsed tiisikule ka peaaegu ikka vastutavlikud. Otskohelist külgehakkamist vanemate päält lapse pääle tuleb selle vastu ainult wäga harwa ette.

Kga ka ilma nõrkuse pärimata wõib tiisikus määratud olekul ilmuda.

Brahmer, üks wäga kuulud kopsuhaigete arst, teatab, et arwurikka perekonna wiimased wõsud, kelle sünnitajad iseenesest kõigiti terwed ja tugewad on, wäga kergesti tiisikusesse wõiwat haigeks jääda,

kuna ennemalt sündinud lapsed terweks jääwad. Näitab, et hädaoht alles kuuenda lapsega algab. Ei ole aga sugugi tarwilik, et just kuues laps ju haigeks jääb, wõiwad ka alles järgmised jääda. Tiisikus edeneb, kui lapsed ruttu üksteise järele tulewad, ütleme aasta pärast.

Tiisikus ei tule aga mitte ainult arwurikka perekonna wiimaste wõsude juures ette, ta ilmub ka neis perekondades, kus mitte palju lapsi ei ole.

Siis on wististi mõlemad wanemad, ehk wähemast teine nendest, täiesti terwete wanemate lapsed, kes ühe arwurikka perekonna wiimses wõsus on; nõnda siis oli neil enestelgi ju tiisikust karta.

Tiisikuse wastuwõtlik olek ilmub sagebaste ju inimeste keha ehitusest. Niisugused inimesed on enamasti sirged ja kuiwetanud; neil on kõrged kondid ja nõrgad lihaksed (musklid), kael on silmatorkawalt pikk, kuid wäga tasane ja madal; õlade laius on kitsas ja õlaluud on tiima moodi kehast eemal.

Üksikud küljeluud on üksteisest wäga eemal ja rinnakorwi suur pikkus seisab ta kitsusega wastolus.

Kui nüüd keegi, kel niisugune kehaehitus on, tiisikusele wäga wastuwõtlik näitab olewat, siis ei tohi ometi uskuda, et kõik sarnase kehaehitusega inimesed tingimata tiisikuse ohwriks peawad langema. Muidugi teada, saab neile ikka nõuu antud, et nad ettewaatlikud oleksiwad ja haiguse tagasitõrjumiseks tarwilisi abinõusid tarwitaksiwad.

Pääle selle on tähelepanemise väärt, et tiisikust põdevatel inimestel vähem süda ja suurem kops on, kui see inimeste juures harilikult ette tuleb. Sellepärast peavad need inimesed, kel tiisikust karta on, oma südant sündsate abinõude varal tugevamaks ja suuremaks ja kopsu vähemaks teha katsuma.

Inimesed, kes tiisikusele vastuvõtlikud, on üleüldse välimiste mõjude vastu nõrga vastupanemise jõuga. Nad on nõrgad, ei suuda palju ära kannatada ja jäävad kergesti haigeks. Väga sagedasti kaebavad nad südamepõksumise üle, ilma et nende süda haige oleks, ja nende suust kuulda, et nad ju lapsest saadik ial suured sõõjad pole olnud. Küllalt sagedasti teatavad tiisikusehaiged, et nad lapsepõlves skrofulooset põdenud, ja tõepoolest on lapsepõline skrofuloos paljudel tõrjadel tiisikuse algusteks.

Selle asjaoleku järele, et pääasjalikult ainult nõrgad inimesed tiisikuse saavad, võid otsustada, et mitte ainult tiisikust põdevate vanemate lapsed tiisikust ei saa, vaid et üleüldse nõrkade ja haigete vanemate nõrgad lapsed tiisikust kartma peavad. Tõepoolest läib see otsus igapäevast elust võetud tähelepanekutega kokku.

Oleme siamaani ainult sellest tiisikuse vastuvõtlikust olekust rääkinud, mis vanemate kurvastavaks tingituseks tuleb arvata, siis peame nüüd ka nende mitte harva ettekulevate juhtumiste pääle mõtlema, mil tiisikus, ilma et leha selleks vastuvõtlik oleks

ehitatud, elujooksul saadakse. Iga wana haigus, iseäranis aga hingamiseelundite haigus, suudab kopsutiisikust ette kutsuda. Mõeldagu ainult nende hulga tööliste pääle, kes oma töö juures tolmuses, põletikku äratawas õhus iga aasta tiisikuse saagiks langewad. Aga ka teised, kehandrgestawad haigused suudawad kopsutiisikust sünnitada, iseäranis aga suhkruhaigus. Siin nähtakse, kuida endised tublid ja tugewa kehaga inimesed kõhnaks jääwad ja wiimaks tiisikusesse surewad. Ka werewaesus, pleektõbi, wanad mädanemised, sagedad käimapääl olekud, nurgawoodi haigused, isegi wältawalt rõhutatud meeoleolu saadawad mitmetpidi tiisikuse juurde.

Iseäranis sagedasti nähtakse teda laste juures pärast läätsehaigust ilmutawat. Bronchial-ta tarr, mida läätsehaiged lapsed harilikult põewad, saab neile sagedasti hukatusetoojaks. Tema nõrgendawa mõju all pesitawad end tiisikusebatillused kergesti kopsu sisse.

Sarnane on lugu ka laktastawa kõhaga; hartwemini tuleb seda alumise kehaja pleetilisest tiisikuse juures ette. Iseäranis siis peab kartma, et tiisikus tulla wõib, mis haigus pikale weniib ja paranemine aegamööda sünnib ja mitte täielik ei ole. Tolmuses õhus töötawate inimeste kohta on tähtjas, et mitte kõik tolmuosad tiisikust ei suuda sünnitada.

Rõige kareta wam on metallitolum, millega iseäranis kokku puutuvad raamatutrükkijad, wärwijad, wiiliraiujad, wormilõikajad, kraweerijad, plekisepad, wasesepad, lakeerijad, kiwitrükkijad, maalrid, noasepad, nõelasepad, nõelaihujad, ihujad, luku-sepad, sepad, kirjawalajad, sõelategijad, uuritegijad, kulbajad, tšingitöölised jne. Mitte palju wähem kareta w metallitolumust on minerali- ehk kiwitolum. Sellega puutuvad kokku iseäranis lupjajad, tsemendi-, demandi- ja tulekiwitöölised, müüri-sepad, kiwiraiujad, potisepad ja puusepad. Raloomatolum on kareta w kopsutiisikuse algaja. Tema all kannatawad harjategijad, treialid, habemeajajad, kübara- ja nõobitegijad, nahaparkijad, sadul-sepad, tapetseerijad, jne. Rõige wähem kareta w on taimetolum. Selle sees töötawad: pagarid, figaritegijad, kondiitorid, kiwisütlekaewanduste töölised, sõekaupmehed, möldrid, köietegijad, korstnapühkijad, tõldsepad, tiislerid ja kangrud. Wiimaks on veel töölisi, kes mitmesuguses tolumu segus töötawad. Need on klaasilihwijad, klaassepad, uulitsapühkijad jne. Nemad wõiwad niisama ruttu kopsutiisikuse saada, kui need töölised, kes loomatolmu sees töötawad.

Arsti Petersoni uurimiste järele jäitwad kopsutiisikusesse 100 klaasilihwija seast 80, 100 nõelaihuja seast 70, 100 wiiliraiuja seast 60, 100 weskikiwiraiuja, kiwitontija, figaritegija, harjategija ja kiwisepa seast 40—50, 100 möldri seast ainult 10 ja 100 sütetöölise seast ainult 1. Sõetolum näi-

tab sellega koguni tiisikuse takistaja olewat, sest et sütetöölised palju wähem tiisikust põewad kui teised.

Ra w a n a d u s e l on tiisikuse algamise pääle suur mõju. L a p s e e a s tuleb teda wähe ette, seda wähem, mida noorem laps on. Rinnalaste juures ei tule teda peaaegu sugugi ette. Sellewastu edeneb ta i s e ä r a n i s h ä ä m e e l e g a neil aastatel, mil poisikesest noormees ja plikast neiu saab. Alg 15—30 eluaastani on siis kõige karde t a w a m tiisikuse aeg. Kel ju sündides tiisikusele wastuwõtlikud rinnad ja kops on, nende juures tuleb ta harilikult neil aastatel nähtawale. S i l j e m a t e l aastatel ilmub ta harwemini. Aga tiisikust põewate inimeste arw jääb kuni r a u g a w a n a d u s e n i suureks; sest kes 20—30 eluaastani ära ei sure, wõib tiisikusest hoolimata w a n a k s elada. Sugu pääle waadates ei näita mingit wahet olema. Nii hästi meeste kui naiste kallale asub tiisikus ühte wõrra.

Kopsutiisikust tuleb maailmas peaaegu igal pool ette. Mõned üksikud kohad, kust tiisikust mitte leida pole, näitawad niisugused olema, kus k a r j a e i k a s w a t a t a.

Nende üksikute kohtade liiki kuuluwad t a i m e w a e s e d kohad k ö r b e t e s ja m a a k e r a n a b a d e juures, kus taimede puudusel taimesööjaid loomi pidada ei saa ja inimesed sellepärast ainult m u r d j a i d metsalisi söowad.

R o d u l o o m a d e läbi, kes, nagu ju tähenda tud, iseäranis rohkesti tiisikust põewad, laguneb see

karbetaw haigus ka inimeste keskele laiale. Sellepärast on ka ju nõuu antud, tiisikuses olewaid koduloomi, iseäranis aga lehmased, ära tappa, et tiisikust ära kaotada.

On üksiluid, kõigest ilmast lahkus olewaid lohtasid olemas, kus nii tihti inimesed kui ka loomad tiisikust ei tunne. Nii oli lugu näitufets *N o r r a m a* edelipoolsetes maakondades. Kui sinna aga Inglismaalt loomasid wadama hakati, ilmus korraga ka tiisikus ja tappis hulga inimesi maha.

S ü d a m e h a i g u s t põewad inimesed on osalt kopsutiisikuse eest *k a i t s t u d*; ka need, kes *k o p s u l a i e n d u s t* ja *a s t h m a t* põewad, tunnawad ainult harwa tiisikust. Wiimaks tuleb kopsutiisikust ainult harwa ette nende juures, kes *w ä h j a h a i g u s t* ja rinnaluulülisamba kõwerust ühes rinnakasti kitsendusega põewad.

Teine päätükk.

Sunda algab tiisikus?

Kopsutiisikus edeneb enamasti hiilades, ainult harwa järsku. Sellepärast ei suudeta ial tiisikuse algust kindlasti ära ütelda. Tema algusenähtused on nii tähtsusetad, et nende pääle leegi iseäralikult tähelepanijaks ei saa. Sageasti on ainult kerge katarri, werewaesuse ehk muude sarnaste tähtsusetad haigustega tegemist, ilma et arst läbikatsumise

waral selgusele jõuaks, et raske tiisitus algamisel on. Küll panevad haiged harilikult ikka oma haigusele mõne kindla põhjuse, näituseks külmetamise, külma joogi, meeleliigutuse, kange higistamise tantsu juures jne., aga kui asja põhjalikult läbi waadatakse, ilmub harilikult, et haigus ju enne süüdistatud ajajärku on olemas olnud ja selle läbi ainult pahuramaks muutus.

Rahtlust peab see äratama, kui haige efiotsa kergest ja tähtsuseta kõhast lahti ei saa, kui ta wäline nähtus ja jume pahemaks muutub, ja iseäranis, kui ta keharaastus kahanema hakkab.

Waatame nüüd kopsutiisiluse haigusnähtuste pääle.

Kõha on harilikult see märk, mis kõige enne haige oma ja ka teiste tähelepanemist äratav. Just sellepärast saab kopsutiisilus efiotsa kergesti teiste niisuguste häädadega ära wahetatud, mis niisamuti kõhima panevad. On aga ka üksikuid erandjuhtumisi, mil kõha haiguse esimesel ajal puudub ehk nii tähtsuseta on, et seda tähele ei panda.

Sarnasel asjaolekul on andeksantaw, kui haige kawatust, kõhnust ja kõhetustjäämist efsikombel pleektõbe ehk werewaesuse süüks aetakse, ehk kui söömainsu puuduse põhjuseks kõhust wigatatakse.

Üleülbiselt läheb kõha haiguse laialilagunemise jooksul suuremaks; aga ta ilmub wäga mitmekesisel. Runa ta mõnikord mitte millegipoolest lihtsa bronchialkatarri kõhast teistsugune pole ja haiget ainult wähe tülitab, ilmub ta teistel juhtu-

mistel ägedate puhangutena, mis nimelt siis õige hullud on, kui haige woodisse pikali heidab ja haige poole pääl asub. Nõnda võib kõha tiisikust põdewa inimese wäga piinata haigusemärk olla; mõnikord läheb ta koguni nii ägedaks, et ühes kõhaga ka oksendamine tuleb. Seba ei tule — kui laskustusekõha maha arwame, ühegi teise kõhahaiguse juures nii sagedasti ette kui siin.

Mõned haiged on, enne kui kopsutiisikusesse jäiwad, ju mitu korda, iseäranis talwel, kõha ja katarri põdenud. Sarnastel korradel on haige selle uuendatud kõha wastu sagedasti nii mureta, et haiguse muudetud loomus sagedasti kaua leidmataks jääb.

Tiisikuse algul ilmub sagedasti lühike, pääliskaudne, hele kõha, mis kuiw on. Kui siis tiisikus edasi läheb, siis ilmub kõha teatud päewa- aegadel. Ta ilmub hommikul wara pärast ärkamist, pärast lõunasööki ja õhtul magama minnes, wahel ajal teda ei ole, ehk ta tuleb ainult harwa ja tergesti. Siis ei ole ta aga ka mitte enam kuiw, waid rõgane. Kõha ägedus ei tule mitte selle järele, kui suur ta on, waid selle järele, misjaguses meeolus haige on. Mida ärewam haige on, seda enam ta kõhib.

Rõisõlme ühemõdulise haiguse puhul, nagu seda kopsutiisikust põdewate inimeste juures sagedasti ette tuleb, muutub kõhimine harilikult hääletuks; põletikus olewa rõisõlme walutamise pärast on ta sügaw ja lühike.

Rõga, mis kopsutiisikust põdevate inimeste juures ajajooksul ilmub, on hulga ja olu poolest väga mitmekesine. Wahel on ta enamilane, wahel enam mäda sarnane, kord ilma werekiudubeta, kord kiudubega. Sagebasti ei wõi sugugi wahet teha tiisikusehaige ja bronchialkatarri põdewa inimese rõga wahel. Mõnikord leitakse selle wastu, et tiisikusehaige rõga pisematest pallidest, mis ühtlasi wäljajehidetud sülje sees ujuvad, ja pisematest raasudest kokku on pandub, kuna bronchialkatarri põdewa inimese rõgas ilased, ümmargused, waltjaskollased pallid asuvad. Tiisikuse haige rõga sees olewate pallide ääred pole mitte hästi ümmargused, waid nagu ära näritud ja narmendawad. Nende wärv on mustjas, tuhakarwaline, kuna bronchialkatarri põdewa inimese rõgas olewad pallid waltjaskollased on ja sagebasti ka pisut weresegu ilmutawad.

Suurekstegetwa klaasi läbi rõga uurimine annab meile paljudel korradel haiguse käigu üle kindla otsuse. On selles tiisikusebatsilluseid olemas, siis on kindel, et meil tiisikusehaigega tegemist on. Aga mõnikord puuduvad need, kui nende asukoht ja kolle sügawal kopsu sees on. Siis ei wõi haiguse iseloomu weel mitte kindlasti ära tunda.

Tiisikust põdewad inimesed hingawad pääle selle rutemini kui terwed ja arewuse ja liigutuste puhul tuleb neil kergesti hingest puudus. Just see haigusemärk lasab sagebasti silmapill arwata, et haige mitte bronchialkatarri ei põe, waid üht palju raskemat ja tõsisemat haigust. Selle juures ei pruugi

hingetõmbamine alati mitte sugugi hingelitsitusega ühenduses olla. Silmatorikaw on ka weresõone, pulsi, rütem tuksumine, mis tiisitusehaigete juurest alati leida on. Täielikku rahulist pulsfi leitakse tiisituse haigete juures harwasti; kus teba leitakse, on ta haiguseläigu h ä ä t s m ä r g i t s.

Walud wõiwad igal pool rinnakasti küljes ja sees ilmuda: rinnaluu all, külje sees, õlaluude wahel. Sagebästi p u u d u w a d need walud täiesti, ja sellest hoolimata wõib kopsus tähtsaid efektusi olla, sest need on täiesti w a l u t a. Walu sünnib ainult siis, kui kopsu kate, r i n n a n a h t, kaasa põdema hakkab.

W ä g a h i r m u t a w haigusemärk on w e r e s ü l i t a m i n e ja w e r e w o o l u s k o p s u s t. Mõnikord algabgi tiisitus just sarnase werewoolusega kopsust. Sagebästi tuleb niisugune weresülitamine ilma ühegi põhjuseta, näituseks, õõsel woodis, mõnikord aga ka pärast kehalist ehl waimlist ärewust. Mõnikord käiwad teatawad käskjalad kopsu werewoolusel ees, näituseks südametuksumine, rinna puhutus, werepööritused pääs ja pulsi rutuline löömine. W o o l u s e a l g u l on haigetel tundmus, nagu woolaks midagi sooja rinnaluu alt ülesse; nad märkawad pärast lõhatamist magusat maitset suus ja näewad nüüd, et nende suust p u h a s w e r i e h l w e r i n e i l a wälja tuleb.

See nähtus mõjub isegi lõige julgemate pääle wäga meeltrõhuwalt. Nii wähe werd kui nad ka kaotanud, tunnewad nad ometi hirmu, on kahwatud ja minestusesse langeemisel.

Pea pärast seda, kui esimene weri kõhatamise läbi on wälja tulnud, hakkab tõri uuesti kõbitama ja sunnib inimest kõhima. Kuuldakse ka jämedat, niisket kihinat ja keemist rinna päält; siis järgnewad lühikesed, täied kõhapuhangud ehk kõhahood, millega ühes kaunis kergesti enamasti wahutawat, helepunast werd sagedasti ühel ajal suust ja ninast wälja woolab. Üksikute hoode wahel on lühikesed waherjad, millal weri uuesti kottu kogub ja wälja tuleb; nii tuleb werd mõnikord enam, mõnikord vähem wälja, mõnikord ainult mõni lusika täis, teinekord isegi toobiwõrd. Woolus wõib ju esimese kõhahoooga lõppeda, aga ta wõib ka weerand, pool, isegi paar tundi kesta. Hiljem wäljatulew ila on siis weel mitu päewa — mitte enam punase, waid enam mustja werrega — segatud.

Ainult erandiwisil jääb werewoolus ühe korra juurde; peaaegu alati tuleb ta mõne tunni ehk päewa jooksul jälle tagasi. Jah, mõnel juhtumisel järgnewad kahetsa ja enam päewade järele uued woolused, kuni wiimaks haige, kes kahwatuks ja werewaeseks jäänud, selleks korraks weresülitamisest lahti saab, mis lahtolet sagedasti mitu kuud, isegi mitu aastat kestab.

Tähtjas on teada, et sel werewoolusel ainult wäga harwa ja erandiwisil filmapiilline surm tagajärjeks on; harilikult kannatawad haiged seda suurest wäsimusest hoolimata ära. On kordasid, mil haige üldine terwis selle werewooluse läbi sugugi ekstitatud ei saa, nii et see werewoolus

ilma tõige paha tagajärjeta jääb. Teistel tõrdabel ühineb kopsuwerewoolusega palawik, mis sagedasti haiguselkäiku kiirustab. Werewoolus kopsust tuleb naiste juures wähe sagedamini ette kui meeste juures.

Rõige t ä h t s a m a t e ja s a g e d a m a t e tiisikusehaiguse — nähtuste sekka käib ka — p a l a w i k. Harilikult on haige temperatuura h o m m i k u l korraline. P ä r a s t l õ u n a t a g a t õ u s e b ihusoojus kerge külmetamise saatusel. S h t u l ilmub palawik; põsed punetawad, puls lööb ruttu, hingamine on kiire. S õ jooksul hakkab palawik pahandawa higi saatusel jälle langema. Mida t õ r g e m a l e palawikutemperatura tõuseb ja mida wähem ta wastu h o m m i k u t a l a n e b, seda pahem on haige lugu. Sarnastel tõrdabel tuleb temperatuurafid kuni 40° Celsiuse ni ette, ka selle üle weel, ja on siis haige surma mõne kuu pärast oodata.

Need tiisikusehaiged aga, kes tükk aega järestikku koguni ilma palawikuta on ja selle juures ainult wahetewahel möödaminewat ihusoojuse tõusmist tuntakse, wdikwad weel mitu a a s t a t edasi elada. Nad teewad oma tööd edasi ja wdib neid mõnikord t e r w e k s g i pidada.

Enamasti on aga palawikukäik mitmesugune ja wanikuw sel wiisil, et ühe ja sellesama haige juures palawik tõrd suur, tõrd wäike on, tõrd aga koguni puudub, nii et haiged mõnikord nähtawalt kosuwad ja söögiisu saawad, kuni palawiku uuesti ilmunise puhul haigus jälle pahemaks muutub. Mida suurem haigus on, seda harwemaks ja puudu-

lisemaks jäävad paranemised, ja seda enam kaob lootus haiguse tõsise paigalseismise pääle. Dõsised higitsemissed on päris tiisikuse haigusenähtused. Nad tulewad pääasjalikult higistawate tiisikusehaigete juures ette. Nad on haigele wäga t u l i t a w a d ja nõrgendawad teda suurel määdul.

Mitte ainult palawik ei pane haiget higistama, waid ka kõhahood ja kehalsed waetwanägemised. Tiisikuse jooksul tuntakse, et haiged werewaeseks jääwad, ära kuitawad ja tergeteks muutuwad. Kuitamine on nii juur, et keharaskus neljanda, isegi kolmanda osa endisest raskusest kaotab.

Mis söögisusse puutub, siis on see mõne haige juures pikemat aega e l s i t a m a t a, ja on tiisikusehaigeid olemas, kes weel 40 kraabilise palawiku (Celsiuse järele) ajal tublisti sööwad. Aga harilikult kaotawad haiged kas ju tiisikuse haigusenähtuste e e l e h t selle jooksul söögisu. See tuleb siis weel ainult lühikeseks ajaks ja ajutiseks tagasi.

Mõnikord kannatawad tiisikusehaiged ka t õ h u w o o l u, ja kaunis sagedasti tuleb oksendamine, kõige sagedamini siis, kui pärast söömist ägedad t õ h a h o o d tulewad. Selle juurde seltsiwad end siis mõnikord puhutus, pääwalu ja teised wana kõhukatarri nähtused.

P o t i l l ä i m i n e wõib tiisikusehaiguse juures korralik olla, sagedasti sünnib aga ka pasandus. See pasandus wõib seedimise efsitusest tulla ja on siis wäga tangekaelne. Teistel korradel on aga pasandus märgiks, et tiisikus ka soolikatesse on asunud.

Siis on pasandus harilikult õige äge ja tuleb päewal ja ööl mitu korda ette. Wäljabelde ise on paha haisuga ja sagedasti werrega ja mädatalise ilaga segatud. Need pasandused wäsitawad ja roiuwawad haiget ültwäga.

Mis nüüd kopsutiisikuse käigusse puutub, siis wenib see enamasti mitme aasta pikkuseks. Minult nõndanimetatud ratsutaja tiisikuse (Die galoppierende Schwindsucht) kordadel tuleb kahe kuni kolme kuu jooksul surm. Siin on palawik ju kobe haigeksjäämise algul kõrge, kõhimine tõwa ja piinaw, röga langeb weega täidetud sülitamise waagnas põhja, söögiisu puudub ja alatised pasandused teewad haige warsti koguni otsa. Kutulise kõhnaksjäämise järele tuleb siis surm.

Kordade suuremal enamusel on aga kopsutiisikus koguni wana haigus, mis haiget sagedasti kaua aega ta tegevuses ja ametis ei takista ja teda alles hiljem woodisse wiib. Minult harwa on selle juures haiguseläik ühesugune ja alati kestaw, nädalite jooksul wdib mitmesuguseid muutusi ette tulla. See maksab iseäranis p a l a w i k u kohta, mille lahkimise eht ajutise kadumisega haige nähtawalt toibub, nii et sagedasti täielist terweksaamist uskuma hakatakse.

Hiisugused lahkimised ja wahapidamised, mis mõnel ühtikul, iseäranis hääl korral enam kui aasta, isegi mitu aastat kestawad, annawad aga harilikult pea jälle uutele, tugewamatele palawiku liikumistele ja pahemaks muutmistele aseme.

Kui nüüd ka enam jägu tiisikust põdevaid inimesi ju ühe kuni kahe aasta pärast surevad, siis näeme ometi — ja seda mitte väga harva — ka niisuguseid haigeid, kes isegi mitu aastat ümmeb edasi elavad. See on peaaegu niisama häa, kui täielik paranemine ja terweksaamine.

Surmaga lõpeb kopsutiisikus kõige sagedamini kõrgetraabilise kiburaiks jäämise läbi. Haige kõhnaksjäämine läheb niisugustel korradel nii suureks, nagu seda ühegi teise haiguse juures ei nähta. Ohuse näht läheb liig laiaks ja lobevaks, sest et rasv ja liha selle alt tähtsalt on ära kadunud. Põsenukiid ulatawad üle sügavasti lohku langenud põskede välja, nina näitab pikemaks ja teravamaks läinud olema, silmaaugud, kust kõit rasv ära kadunud, näitavad filmade jääks liig suured olema. Kõhnade sõrmede otsad lähewad sagedasti paksuks, sõrmedüüned muutuvad sagedasti kõweraks.

Tähelepanemise väärt wiisil on tiisikusehaigete meeoleolu (Stimmung), isegi siis, kui terwis nähtawalt pahemaks muutub, enamasti ikka täis rõõmsat lootust. Mõned surewad täie terweksaamise lootusega keset laialisi tulewikuplaanisid.

Sagedasti aga ilmutab elu lõpu poole väga piinawad raskused. Neende seas on iseäranis tülitaw hingamisetahtusega ühendatud kõha, mis haigele weel ainult üles istudes ehk teatud kehaolekus rahu annab; siis weel täielik neelamise wõimetus, mis kõrisõlme rikandusest tuleb. Selle juurde tuleb weel wajutaw

põletus selja ja jalatandade sees, mida muidugi tähelepanemise läbi võib eemale hoida. Niisugustel kordadel on see viimne haigusejärg omaste ja isegi haige enese meelest liig pikk ja ta igatseb hädaft pääsemise järele.

Kolmas päättüft.

Sunda tuleb end tiisikuse eest hoida?

Just sada aastat enne tiisikusebatfilluse ülesleidmist on *N e a p e l i s* järgmine wali seadusemäärus wälja antud:

1. Iga tegelik arst peab kohe politseile teatuse andma, niipea kui ta ühe oma haige juures kopsutiisikust märkab. Sätab ta teatuse andmata, maksab ta 300 dukatit trahwi ja saadetakse, kui see teist korda ette tuleb, 10 aastaks linnast wälja.

2. *W a e s e d* haiged tulewad kohe, niipea kui selgeks tehtud, et nende kops korras pole, ilma pikema jututa haigemajasse saata.

3. Haigemajade direktorid peawad linad ja riided, mis tiisikust põdwate haigete jaoks määratud, *i s e ä r a n i s* alles hoidma.

4. Ülemalt poolt peab tiisikust põdwate inimeste riiete üle nimeliri tehtama ja pärast nende surma järele waadatama, kas kõik need üleskirjutatud riided weel alles on. Igaüks, kes selles asjas ülematele wastu paneb, saab wangi- ja isegi galeeritrahwiga trahwitud.

5. Kõik asjad, mille puhtuse juures mitte ei kahelda, peavad siis kohe puhastatud saama, kahetlased riided aga peab ära põletatama ehk teisel teel lahjutaks tehtama.

6. Politsei on kohustatud, niisuguse haige tuba walgeks teha, tuppä uued tekid ja tapeedid muretsema, ka uue põranda; ukseid ja aknad saavad ära põletatud ja nende asemele uued tehtud.

7. Kõndesse parandatud ruumidesse ei tohita mitte enne aastat elama asuda.

8. Kõrge nuhtluse alla langeb igaüks, kes tiisikusehaigete riideid müüb ehk ostab.

See wäga wali seadus, mis tiisikuse peaaegu katkuga ühe astme pääle seab, mõjus kõigi olekute pääle raskesti. Tiisikust põdwate inimeste jaoks ei leitud ühegi hinnaga eest elumaja, nende omaksetest hoit eemale ja nad sattusiwad häda ja wiletsuse sisse. Majasid, milles üks tiisikusehaige suri, põlati ja paljud majaperemehed said sel kombel terjajaks.

Ja mis tagajärg on sel seadusel olnud?

De Renzi kirjutab:

„Kirjeldamata on see kahju, mida see ebatõhane seadus Neapolis on sünnitanud. Tiisikuse pääle pole tal mingit mõju olnud, ehk teda küll 56 aastat järjestlikku waljusti tarwitati.“

Kõnda on kõik niisugused ülivaljud seadused pahad, sest ei nad suuda tiisikusebatsilluseid ega tiisikuse wastuwõtlikku kehadrakust ja kopsu hellust ära kaotada. Kui wõimalik oleks seda takistada, et tiisikusehaiged abielusse ei astuks ja lapsi ei sünnitaks, siis wõiks

ajajooksul tõesti tiisikuse kadumist loota. Kui see praegu ka otse wõimata näitab olevat, tiisikusebatstilluseid inimestest täiesti eemal hoida, siis seisab ometi meie wõimuses tiisikuse kätte haigeksjäämise hädahoitu wõimalikult lahendada ja wähenhada.

Rõige päält on tarwis tiisikust põdevate inimeste wäljakeidet ja rõga, milles lugemata hulk tiisikusebatstilluseid on, lahjutaks teha, nii et tiisikus selle läbi teistele külge ei hakkaks. Paraku võib seda laitsenäarust ainult väga kitsal määdul tarwitada. Mõelbagu, et väga suur hulk tiisikusehaigeid mitte woodis ei ole ega toas seisa, waid igal pool ümber käiwad ja sedawiisi teiste inimestega ühtelugu kokku puutuwad. Nende rõga jõuab selle läbi igale poole. Ei ole mitte wõimalik, seda alati silmapilk desinfi-cirida s. t. lahjutaks teha, nii et tiisikusebatstillused surma saakswad.

Meie peame sellepärast selle juurde jääma, mis wõimalik teha on, ja peame tiisikusehaigete rõga maha ja elumaha sees lahjutaks tegema.

Igas seltskonnaklassis, ülemates ja alamates, saab rõga pöranda pääle ehk taskurätikusse sülitatud. Kuna alamates ringkondades enam pöranda pääle sülitatakse, tarwitawad ülemad ringkonnad, iseäranis aga naesterahwad, taskurätikut sülitamisewaagnaks.

Wäljaspool maja, uulitsal, ei wõi midagi parata, sääl peab teist nimetatud teedest tarwitatama, aga siis ei ole see ka mitte nii kardetaw kui majas. Sest harilikult kannab sääl wihm ja lumi selle eest hoolt, et tiisikusebatstillused ära kuitwada ja sedawiisi õhusse

tõusta ei saa. Nii kaua nimelt, kui tiisikusehaigete rõga alles märg on, pole ka külgehaakamist karta. Batfillused ei saa end mitte ila seest wabastada ja õhu sisse tõusta, kus neid sisse wõidakse hingata.

Muidugi teada, ei ole niisugune tiisikusebatfilluste sissehingamine mitte e r a n d i t a külgehaakaw, muidu peakstiwad küll, nagu eespool kirjeldatud, kõik inimesed tiisikuses olema; küll aga on see niisugustele inimestele wäga kardetaw, kellel nõrk terwis on.

Külgehaakamise täieliselt arusaamiselt ei tohi meie nimelt mitte unustada, et ainult kõige peenem pulber kopsudesse sisse tungida suudab. Teed, mida mõõda tiisikusebatfillustega täidetud õhul hingamiseelunditesse (organidesse) läheb, ei ole mitte õiged, waid mitmelordselt kõwerad. Mõeldagu ainult nina, kõrisõlme, õhukõri ja selle lugemata harude pääle kopsudes; igal pool on kõwerused, tammid ja märjad kohad ees, mis tolmuosad, batfillused ja teised niisugused asjad kinni wõtawad. Üsna kerge ei ole siis batfillustel mitte kopsusse saada. Iseäranis oskawad nina wõlbid ja käänakud wõõraid asju tagasi hoida; läbi suu pääsewad tolmujaod ja batfillused palju kergemini teha sisse. Sellepärast on sellel, kes läbi nina hingab, tiisikust wähem karta, kui sellel, kes läbi suu hingab.

Uga weel teisi tegevusi on meie elundites olemas, mis wõõraste kehade meie sisse tungimist ja pesitamist raskestawad. Näituseks a e w a s t a m i n e, mille

läbi niisugused osad, mis nina ilanahka erutavad ja köbitavad, wälja heidetakse, ja k ö h i m i n e , mis kõri ja õhukõri harud wõõrastest ollustest wabastab. Wähe nõrgemini mõjub k ö h a t a m i n e ja weel nõrgemini kui see üks õrn ja mõtterikas sisseseed, mis nina ja kõrisõlme ilanaha pisikestest laugudest sünnib. Need pisikesed, palja filmaga mitte nähtawad k a r w a k e s e d saadawad pisikesi tolmujagusi ja muud sellesarnast wälja. Neil on umbes niisugune liikumine, nagu seda meile woogaw wiljawäli näitab.

Kui kõiki neid kaitsenduusi mitte ei oleks, siis oleks weel palju enam kopsutõbiseid olemas, kui neid nüüd on. Uulitsate tolm, milles batsillused on, ei ole mitte nii k a r d e t a w , sest et tuuled ja õhukoolused teda laiali ajawad ja õhendawad. Ka see pole wõimalik, et rõga uulitsal liig tihkelt läheks, sest et wihm seda ära uhub ja uulitsapühkijad ära kaitwad.

Üsna teine on lugu kinnistes ruumides, nõnda siis kodus, elumajas, äriruumides, kontorites, wabrikutes ja töökodades. Kui jääb pörandale, waiwade ehk mattide pääle sülitatakse, siis saab see sülg jääwasti kuituks ja peeneks pulbriks hõõrutud. Ta tõuseb õhu sisse ja tikub sedawiisi inimese kehasse. Puhastamise teel ei saa teda mitte ära kasta, iseäranis, kui puhastamine kuitwalt — pühkimise läbi — sünnib, ja mitte märja lapiga ehk küürimise teel, sest pühkimise läbi saab tolm ainult üles õhusse keeru-

tatud ja langeb ta jälle maha põrandale, ahjude, laudade, seinte ja muu pääle tagasi.

Selle läbi koguvad mõnesse kohta haigusellused wältawalt kokku, mille läbi, warem wõi hiljem, kui ka ainult paljudest miljonitest batsillustest kõige pisem osa sissehingamise wõimuliseks jääb, haigus ajajooksul tingimata külge hakkama peab.

Mitte wähem ei edene ega lagune tiisikuse batsillused laiali mitmelt poolt nii kahjutaks peetud sülitamise läbi taskurätiku sisse. Sülg ja röga kuiwad taskus warsti ära ja saab lähemal rätiku tarwitamise puhul pulbriks hõdrutud ja õhusse laiali raputatud.

Niisamasugune lugu on woodipesu ja särklide küljega roojastamisega.

Selle järele on meil siis — kui wäljaheited otstarbelikult kõrwale toimetame — wõimalik kopsutiisikuse laialilagunemist kitsendada ja wähenbada. Meie peame selle eest hoolt kandma, et tiisikust põdewad inimesed kuida teised, kes sülitawad, seda sülitamise waagna sisse teeksiwad. See määrus on seda kergem täita, et see midagi kulu ega waewa ei tee. Ka haigel enesel on sellest kasu. Sest kahjemata on temale enesele see kõige kardetawam, kui tiisikusebatsillused jälle külje seest ta kehasse tagasi pääsewad. Selle läbi wõiwad ka ta kopsu teised osad, mis siamaani

alles terwed, haigets jääda ja ta kops wdib seda-
moodi ruttu ära häwineda. Kui teisest wähe
hooliwale haigele seda hädaohtu kirjeldatakse, küll ta
siis ju iseenele pärast waagna sisse hakkab sülitama.

Kui mõtleme, et tiisikusehaige ju hulga aega külge-
hakkawat röga on wälja ajanud, enne kui ta ümb-
ruses olewad inimesed ta haigusest aru saiwad, siis
näeme ja mõistame, kui tarwilik see on, et iga
bronchialkatarri põdew inimene, lühidelt igauks, kes
sülitab, sülitamise waagnat peab tarwitama, sest et
teada ei wdi, kas ta sülje ja rooja sees tiisikusebat-
silluseid on ehk mitte ei ole. Rõdige parem on, kui
sülitamise waagen päris tühi ehk et temas wei-
dike wett on. Sülitamisewaagnat kuiwa liitwa ehk
saepuruga täita, pole otstarbekohane, sest et säält
tergesti wdib tolmu sündida. Tahetakse weel ette-
waatlikum olla, siis pandagu sülitamisewaagnasse
wieprotsendilist karbolhaput, mis wdib
tiisikusebatsillused kindlasti ära tapab.

Rõdige päält on aga tarwilik, et sülitamisewaag-
naid wdimalikult palju oleks. Igas toas, kus tiisi-
kusehaige kas wähe aega ehk wältawalt wiibib, peab
sülitamisewaagen olema. Ka treppide pääle ja ees-
kõdabesse asendamise on otstarbelik. Nüüd on neid
ju paljudest kooskaimise ja seltsimajadestgi leida.
Mõne sülitamisenduu kaasaskandmine pole otstarbelik.
Näituseks wdib klaas taskus katti minna ja nii mitme-
kordne pahandus sündida, nii omanikule kui ka teistele,
kes ligibal on ehk kellega ta läbi läib.

Altselt tulewal kõhatorral hoitagu taskurätik suu ees, et süljetilid eemale ei pritsiks, ka suu pühitagu rätikuga puhtaks. See rätik peab aga warsti märjaks tehtud ja puhastatud saama.

Et habeme külge, iseäranis pika motahabeme külge rögatiikid lergesti kinni jääwad, siis on rinnahaigetele soowida, et nad habeme ära ajada laskeiwad. Klaasid, lusikad, taldririkud ja noad, mida tiisikusehaige tarwitanud, peawad hoolega keewas wees puhastatud saama, enne kui neid teistele ette antakse.

Ropsuhaige ärgu suudelgu ega lastu ennast suudelda; kus see wõimalik ei ole, suudelgu ta ainult otsest eht põste ja lastu ka omale sinna suud anda. Ka ei pea ta niisuguseid asju suuga puudutama, mida ka teised inimesed, iseäranis lapsed, suhu panewad, näituseks laste pasunad.

On majas üks tiisikusehaige ära surnud, siis peawad nende tubade seinad, mida ta tarwitanud, wärskle leiwakoorusega hõõrutud saama, mis läbi batsillused kindlasti ära kaotatakse. Põranda pääle langewad leiwaraasufesed wisatagu ettewaatlikult kõrwale ja põrand tehtagu seebi, tuhatwee ja küürimiseharja abil tublisti puhtaks. Mööblid, woodid, riided ja pesu antagu mõnesse desinfektioni (puhastamise) majasse puhastada. Kui seda teatawal ei ole, siis puhastatagu ja keedetagu neid ise ja lastagu siis päikese läes kuuwada.

Uga mitte üksnes tiisikusehaige inimene pole see,

kes oma kaasinimesed tiisitusihaigeks wõib teha, ka koduloomad wõivad seda. Seda enam on meie kohus, niipalju kui wõimalik ka seda külgehaakamist eemale toimetada ja hoida. Rõige tähtsam ülesanne on selles asjas, et lihatoit ametlise ülewaatamise alla saaks pandub. Paljudes linnades ongi ju lugu nii; sääl on tapamajad, milles haige liha ära hawitatakse. Paraku pole aga loomaarstidel, kes liha läbi katsunud, mitte alati wõimalik, tiisituslist liha kindlasti ära tunda, nii et weel nii mõnigi külgehaakamist edendaw lihatusi ostjale tõhtu peab pugema. Seda enam on perenaeste kohus, iga lihatusi tublisti läbi teeta ja läbi praadida, sest et selleläbi kõik tiisitusepatillused surma saawad. Wahest saab tulewikus asi nii kaugele, et igale tapmiseks määratud loomale enne tuberkuliniga rõugeid pandakse. Selle rõugepanemise läbi wõib peaaegu täie kindluslega tiisitust põdewaid loomi terwetest ära lahutada.

Liha toorelt tarwitamine pole mitte sugugi kiita, esitiks wõib sellest paelus saada, teisiks tiisitus ja kolmandalt pole toorel lihal sugugi enam toiteaineid kui keedetud ja praetud lihal. Seesama hädaoht ähwardab meid toore piima tarwitamisel. On hää, kui piima ainult keedetult tarwitatakse, sest et teada ei wõi, kas lehm, kelle piim see on, mitte pärlihaigust (tiisitust) ei põe.

Läbisti põewad umbes $\frac{3}{4}$ kõigest lehmadest seda tiisituslega ühewäärilist haigust. Sellepärast ei ole

praegu ka mitte wõimalik, kõiki pärlihaigust põde-
waid lehma piimatalitusest wälja jätta, isegi kui
nende äratundmiseks tuberkulini peals tarwitatama.

Tiisikuse ärahoidmise kaitseabinõusid ei pea mitte
alles siis tarwitama algama, kui perekonnas ju mõni
tiisikusehaige on, ei, waid neid peab alati tarwitama,
et tema fissetungimist takistada. See mure algagu
ju lapse sündimise juures ja ärgu lastagu lapsele ei
tiisikust põdewal emal ega ammel rinda anda.

Enamasti katsutakse ammed ainult sellepoolet
läbi, kas nad mitte suguosade haigust ei põde, kopsu-
tiisikust pandakse sageasti wähe tähele, mis mitte
nii olla ei tohiks.

Ra laste läbikäimist m ä n g u p l a t s i d e l ja k o o -
l i s pandagu hoolega tähele; ärgu lastagu neid mitte
wõdrastesse majadesse läia, ilma et enne järele ei
kuulataks, kuida sääl terwisega lugu on. Laste juu-
res on külgehaflamine palju kardetawam ja suurem
kui täiealiste juures, sest lastel puudub sageasti
puhtusetundmus, nii et nad sageasti mustad asjad
suhu ajawad.

Teenijate terwise pääle pandagu suuremat rõhku,
kui see siamaani sündinud, sest et, nagu selgetks teh-
tud, just nende läbi haigus sageasti fissse toodakse.

Lapsed, kelle üle wanemate ehk wanaisa ja wana-
ema tiisikuse pärast iseäranis walwama peab, peatwad
rikkalikult h ä ä d p u h a s t d h k u saama. Sellepärast

ei tohi niisuguseid lapsi mitte linnas kasvatada, vaid maal. Lubab rahaline jõud, siis on hää, kui nad karedamad aastaajad lõunapoolsetes maades wõiwad mööda saata, kus neil külmetamist karta ei ole.

Selle järele tuleb e l u m a j a. See peab terwe, kuitw, päikesepaistline ja õhuline olema; iseäranis peab aga magamisetuba terwise õpetuslisi nõudmisi täitma. Ta ei tohi mitte liig pisike olla, ja temas ei tohi mitte liig palju inimesi magada.

Mis riietesse puutub, siis on soovida, et palja keha pääl särgi all f l a n e l l i kantaks. Selle juures tuleb lapsi wõimalikul wiisil, aga siiski ettevaatlikult t e r a s t a d a. Neid harjutatagu palja kaelaga käima, nõnda siis ilma kaelarätikuta, ilma šallita. Kaelarätiku toas kandmine tuleb koguni ära teelda.

Ka keha külma weega pesemine hommikuti on hää rauastamise ja wastupanemise wõimu tõrgendamise wahendil.

Tugew, hää toit peab igale lapsele osaks saama, mis siis weel nõrgale, tiisikust kartwale lapsele. Gluteadus õpetab, et lapsi tugewateks sööjateks wõib kasvatada. Selle juures peab toit aga kergesti seeditaw olema, magusad asjad ja maiustused pole hääd. Rõige päält peawad lapsed p a l j u p i i m a jooma, ja see on hää, kui neid selleks juwara harjutatakse. Sest tiisikuse haiged, kellele piim wastu meelt on, jääwad selle läbi ühest kõige tähtsamast ja paremast toidust ilma.

Õdes, meres ja järves suplemine on harilikult väga hääd. Lühikesed, katkümme kuni nelikümme sekundit wältawad külma wee walatused saagu hiljem tarwitatud; nad ei karasta mitte ainult nahka, waid erutawad inimest ka täielisele hingamisele ja aitawad selle läbi ühtlasi ka kopsu tugewamaks teha.

Niisama kasulikud on ka kehaliikud harjutused, turnimine, sõudmine, ratsutamine, mäe otsa käimine, uisutamine, suplemine; ainult jalgrattaga sõitmine ei sünni niisugustele, kel tiisikust karta on.

Kõige suurema tähtsusega on aga wabad liigutused ja nimelt niisugused wabad liigutused, mis rinnakaasti laiendawad. Harilikult hingab inimene liig pääliskaudselt ja selle läbi ei saa kops mitte täielikult läbi õhutatud. Kõige enam peawad selle all kopsu nurgad kannatama, sest nendesse tungib pääliskaudse hingamise juures ainult wähe õht ei sugugi õhtu. Kopsu nurgad on aga kopsu juures kõige jõuetumad ja kõige wäheha wastupanemise jõuga ning langewad sellepärast harilikult ikka kõige päält tiisikuse=batilluse saagiks. Kui wähe enam jagu inimesi tugewa, sügawa sissehingamisega on harjunud, näidaku järgmine katse, mida igauks kergesti teha juudab.

Ustutagu warasel hommikul, kui õht selge ja puhas on, lahtise akna juurde. (Enne seda peab aga kitsad päälisriided rinna eest lahti lastma.) Siis

pandagu mõlemad käed puusa, painutatagu õlad ja käewarred võimalikult tugevasti taga poole ja hingatagu õige sügavasti pikkamisi õhku sisse. Kui siis hinge mõned sekundid kinni peetakse, siis tuntakse kõhakoõdikut. See tuleb küll sellest, et kopsunurgad äkitselt tugevasti õhku täis woolasivad, mis jääb asuwa ila ja selles olevad tolmujaod liikuma paneb ja wälja wiia püüab. Iga inimene, iseäranis aga nõrgema kehaga inimesed, peaks iga hommiku lahtise akna juures 5—6 korda sügavasti sisse ja wälja hingama.

Wäga soowitamiseväärt harjutus on käewarste läbi pistetud leppiga käimine. Lühike, ümmargune lepp pistetakse risti üle selja kõnni aetud küünarnukkidest läbi ja tõmmatakse siis käed kõvasti jälle ette poole, nii et inimene hästi sirgetes saab. Nõnda käidakse kümme kuni wiisteistkümme minutit võimalikult sirgesti edasi tagasi. Pääsi selle juures on ühtlane kõwa õlade ja käewarte hoidmine. Õlasid ei tohi aga mitte kõrgelt tõmmata, waid niipalju kui võimalik madalas hoidma. Sellest harjutusest on see kasu, et hooletusesse jäetud kehahoidmine jälle häälts muudetud saab ja kopsule mahti antakse ennast sügawa hingamise läbi laiendada.

Õtse noored inimesed, kes warsti täiealiseks saamas on, nõnda siis iseäranis 15—21 aastat wanad inimesed, tarwitawad kergesti niisugust hooletut kehahoidmist, mis kergesti tiisikusele sissetungi-

misets mahti annab, kui digel ajal selle wastu tööd tehtud ei saa. Aga ka täiealistele on see harjutus kasulik, harjutus, mida nad jalutuseläitudel teki eht wiimawarjuga wõiwad korda saata. Kõige parem niisugusels harjutusels on tee, mis pikkamisi mäest üles wiib.

Wäga otstarbekohased on ka tohter *Schreiberi* poolt juhatatud wabad harjutused. Kõige tähtsamad nendest on järgmised:

1. *Sladetõstmine*. Mõlemad õlad saawad ühtlasi ja tugewasti nii kõrgele kui wähegi wõimalik tõstetud. Maha tagasi lastakse nad taha. Seda peab kolmkümmend korda järjestikku tegema.

2. *Käewarre tõrwaletõstmine*. Käed tõstetakse, ilma et käsi küünarnukist painuts, wõimalikult kõrgele otselõhe kaaris ülesse, nii et nad teine teiselt poolt pään puuduwad. Seda harjutust peab 10—20 korda järjestikku tegema.

3. *Kätekeerutamine*. Mõlemad käewarred peawad sirus olekul eest taha poole ja niisama sagedasti ka tagasi ette poole wõimalikult kange ja järsu ringi tegema. Selle juures peawad nad wõimalikult pään ligidalt mööda minema. Seda harjutust tuleb 10—20 korda järjestikku teha.

4. *Küünarnukiid taha!* Mõlemad käed pandakse kõwasti puusa ja selles olekus saawad küünarnukiid nii palju kui wõimalik taha poole wajutatud.

Selg olgu selle juures täiesti sirge. Pääasi selle harjutuse juures on, et ühes küünarnukkide tahavajutamisega igalord ka sügavasti sisse hingama peab. Seda harjutust tuleb 8—20 korda järjestikku teha.

5. Käed taha kinni! Täiesti sirge kehaga pandakse käed selja päale kottu. Iga wajutuse juures saagu sügavasti hinge wälja hingatud. Seda harjutust tuleb 8—16 korda järjestikku toimetada.

6. Käte kottu- ja lahklöömine. Sieti wäljasirutatud käed saagu sirges olekus tugevasti ette poole löödud, nii et nad üksteisega kottu ei puutu, sedasama wiisi ka taha. Wiimast ei saa mitte nii teha, kui esimest. Seda harjutust tuleb 8—16 korda teha.

Koolis peab koolmeister selle järele walwama, et koolilapsed ei pörandale ega taskurätiku sisse ei sülitaks, waid ainult sülitamise waagnasse; tarwilikul korral tulewad haiged lapsed koolist koju saata. Ka iseenele pärast olgu koolmeister ettevaatlik.

Wäga tähtjas niisugustele inimestele, kel kiurterwis, on sündsa elu kutse walimine. Niihästi kontori teenistus, kus inimene päew otsa kirjutuselaua juures istuma ja aktide tolmu sisse hingama peab, kui ka käsitöö, kus otseti peab töötama, nagu näituseks uurisepa, rätsepa ja kingsepa juures, pole soowitaw. Selle wastu on aga tallitamine waba õhu sees kasulik, näituseks aednikuna, metsa-
wahina, põllumehe na.

Et tiisfikusehaiged ja niisugused, kellel kibur terwis, mitte abieluſſe ei pea astuma, oleme ju tähendanud. Haigus saab abielu läbi hullemaks ja ilmub ſääl täiesti. Iſeäranis ſagebaste tuleb tiisfikus kibura terwisega naeste juures nurgawoodi puhul ilmsiks.

Wiimaks on tarwis, et niisuguste inimeste juures, kes kibura terwisega on, kõige vähematgi katarri kõige suurema hoolega tähele pandaks ja seda hoolega ja ettevaatlikult rawitsetaks, kummi katarri täiesti kadunud on. Sest ei wõi teada, kas see ju mitte tiisfikuse algus ei ole. Jätakse see tähele panemata, wõib sellest nii haigele kui ka kõigile ta omastele, kes ta ümber tallitawad, rääkimata kahju tõusta.

Iſeäranis suur hoolt ja rawitsemist nõuab ſtrophulose, tiisfikuse käſkjalg. Ei tohi milgi tingimisel ära wäſida ega järele jätta, enne kui ta täiesti kadunud on; alles siis wõib kergemini hinge tõmbama hakata.

Meljas päättük.

Sunda tuleb tiisfikust arstida?

On kopsutiisfikus tõepoolest alanud, siis peab eespool tähendatud terwislisi abinõusid kahelordse hoolega tarwitama ja haiget kopsu, nagu iga teist

põletikus olewat elundit, uute kahjuliste mõjude eest niipalju kui võimalik hoidma. Selle eestkirja vastu eksitakse paraku liig palju, ehk küll ainult olekute fundusel. Iga päew tuleb ette, et isegi haritud ringkondadesse kuuluvat haiget, kes kopsutiisikust põeb, ta igapäewasest ametist tagasi ei hoita, niisama suitsuga täidetud klubedest ja kõrtsidest ning lõbuhohtadest. Kel see ial võimalik on, peaks, niipea kui tiisikust tunneb, kopsuhaigete paranduskohtadesse minema; kodus pole tal ial niisugust ravitust loota, nagu see talle niisugustes asutustes osaks saab, sest sääl kantakse hoolt alatise wärskle õhu eest ja seisab ta alati asjatundlise ülewaatuse all. Saksamaal on praegu kaks niisugust tähtsat asutust, Brahmeri asutus Görbersdorfis Schlesiamaal, mis nüüd endise Zurjewi professori Dr. Roberti juhatusel all seisab, ja teine Taunuse jalal Falkensteinis Dr. P. Dettweileri juhatusel all. Aga nagu ju üteldud, wõiwad sinna ainult need minna, kel raha on, sest elu on sääl taunis kallis.

Weewalatuste ja hõõrumistega ei suudeta üht kiburat inimest mitte karastada, kui ta alati toas istub, küll on see aga ühes wärskle õhuga võimalik. Selle juures ärge kohaseid sooje riideid ära unustatagu. Ihu pääl kantagu puuwillaist pesu, mis higi oma sisse kisub. Muidu olgu riided lahtised ja willased, nende paksus muidugi selle järele, mis sugune ilm on. Tiisikusehaige kandku alati palitut kaasas, et külma õhu puhul selga wõiks tõmmata. Isegi kõige pala-

wamal aastaajal on seda tarwis, sest et nõrgad kopsuhaiged palju higistawad ja rinda selle järele siis kergesti külmetada wõiwad.

See on üks kõige suurematest külmetamisepõhjustest ja on sellepärast tiisikusehaigetele väga tähtjas, end higistamise eest hoida. On üks haige hulga aega oma keha ja naha kuitwaks hoida suutnud, siis kaotab see ka oma suure higistamisehimu. Tal ei tohi tiisikusehaige jalutamise juures higistada. Niipea kui esimene pisar kübara alt nähtawale tuleb ehk seda õlaluudel ehk ristluudel tuntakse, peab haige seisma jääma ja alles tükkise aja pärast edasi minema.

On tiisikusehaige korraliselt riides ja nimelt nii, et ta paraja liikumise juures mitte higistama ei hakka, ja teeb ta suu hingamise juures kinni, siis wõib ta pea iga ilmaga, wälja arwatud tuuline ilm, wälja minna.

Mitte harwa ei tule ette, et haiged end suwel selle läbi ära külmetawad, et kaua wäljas istuwad; käies ei tule seda nii kergesti ette. Ornad haiged ei tohi kauemini kui 15—20 minutit wahetpidamata käia, wäljas kauemini ka mitte istuda, kui nad soojalt riides ei ole.

On weel teisi pisikesi asju, mille pääle waja on tähelepanemist juhtida. Tiisikuse haiged, kes õõsel kõvasti higitsewad, ajawad sellepärast sagedasti riided päält ära ja pikutawad niiviisi palja rinnaga.

Mis ime siis, kui selle läbi põletif kopsus juurdub. Isegi terwetel on see hää, kui nad öösel puuwillase särki selga jätawad. Mliti tuleb selle eest hoolt kanda, et särk kaela alt ja käte juurest ilusasti kinni on. Teised wäga werewaesed haiged pesewad end külmas toas poolhalasti ja läitwad paljajalu toas ringi, mis sugugi terve ei ole. Iseäranis ettewaatamatad selles asjas on naisterahwad. Zuba nende särkid on haigetele pahad, sest et nad igalt poolt lahtised on. See käib peenemate kohta, maal on lugu selle poolest parem, sest sääl kannawad ka naesterahwad enamasti kinniseid särkisid. Üleüldse ei tohi hommitul mitte kaua palja särkiwäel olla, see wõib inimese tarretuks teha.

Sagedasti teeb kahju ka ööfine kuselekäimine. Sooja waiba alt tuldale jaheda õhu kätte ja külmetatakse end niimoodi ära. Selle tagajärg on köbitaw kõha, mis mitu tundi kestab. Kui siis öösel kusele mindakse, wõdetagu waip ümber.

Ka läbitõmbawas õhus wiibimine on kahjulik, ja seda niihästi kopsuhaigetele kui ka terwetele.

Ka õigusega nii armastatud weega arstimist on tiisikusehaigete juures palju korda katsetatud, kui see aga mitte küllalt ettewaatlikult ja mõistustlikelt ei sünni, siis wõib ta suurt kahju teha. Nii tarwitawad mõned iga tiisikusehaige juures — ilma et nende wahel wahet peatkiwad — külmi wala-

tusi, kuna teaduse järele ainult kolmas osa saajast tiifituse haigest sellest kasu saavad. Rahte tolman-
diku peab ainult külma wee lappidega hõdruma;
mõned ei kannata sedagi ja peab neid sellepärast ainult
kuiwade lappidega hõdruma. See hõdrumine sünnib
kõige paremini hommikul woodis. Suur, jäme linane
lina määsitakse palja ihu ümber ja hõdrutakse koha
sellega seni, kuni nahk punaseks läheb.

Enamasti weretühi ja jaha, higiga ja maha hõd-
rutud nahanarmastega kaetud nahk saab selle läbi
pääle kasuliku puhastuse weel kiirema werejooksu,
mille läbi hää ja armas soojusetundmus tõuseb. On
haige tugevam ja mitte werewaene, siis on märg
hõdrumine soowitatav. See sünnib hommikul woodi
ees, mille juures haige seisab. Hõdrumise lapid
saagu külma wee sisse kastetud ja siis wälja puser-
datud. Märjale hõdrumisele peab kuiw
hõdrumine järgnema.

Märja ja külma hõdrumise järele wdib külma
walatust tarwitada. Aga selle juures peab haige
walimises ettewaatlik olema. Ei ole dieti walitud,
siis saab haige ägeba pääwalu ja laua wältawa
külmatundmuse. Meesamad märgid wditwad ka
märja hõdrumise järele ilmuda. Walatus oli lühike
ja tugew (10—40 sekundit) ja külm. Rauemini
wältawad walatused pole otstarbekohased. Kes wala-
tust ära ei kanna, peab märja hõdrumisega leppima.
Walatuse algul kergesti tulew hingekitsikus kaob, kui
wett kõwasti rinna ja südame koha pääle lastakse.

Kulla ja tagapää walu pole karta, kui wolatuse ajal wälja puserdatud käterätki pää ja kaela üle pandakse. Walatuse järele on jalutamist tarwis, kui see wõimalik pole, heitku haige natukeseks ajaks woodisse kerge waiba alla.

Soojad wannitused ei tohi tiisikusehaigetel enam wäljata kui 5—7 minutit; sellele järgnevalt alati jahe ehk külm ülewalatuse ja tubli hõõrumine.

Üks Rootsi tohter, nimega *Uberg*, teeb oma tiisikuse haigetele hää tagajärjega külmi 7—18° R. täis wannitusi. Haige saab ainult silmapilguks sinna sisse kastetud, nimelt kõige pääga. Hoolas ärakuwatamine on wäga tarwilik. Pehmema kujuk tarwitab *Uberg* kulla, selja, näo ja rinna pesemist, kui ka weega walatust, mis 0°R. külm on.

Wäga suur tähtsus on tiisikusehaigete toitmisel wiisil. Inimene, kel palawik on, tarwitab oma keharaewa wäga ruttu ära ja peab siis liha kallale asuma, sellest tulebgi siis kõige palawikku põdewate haigete täielik kõhnaksjäämine. Seba tarwilikum on siis palawikku põdewat haiget nii toita, et tal tarwis ei ole ise oma keha ära tarwitada.

Tiisikuse haiged on sagedasti mitu kuud palawikus, nii et nende juures kõhnaksjäämise hädasohk palju suurem on, kui nende juures, kes ainult lühikest aega palawikku põdewad. Sellest selgub, et

tiisikuse haigetele wäga rikkalikult ja sündsalt peab süüa walima ja andma.

Dr. Bra h m e r soowitab kõige päält rikkalikult juurewilja ja selle juures raswast liha; pääle selle 1½ toopi piima päewas. Pareim kui üleüldiseid eeskirju anda, on seda wiisi kirjeldada, kuida haigeid Falkensteini kopsutõbiste asutuses toidetakse. Hommilul kell 7 ja 8 wahel tass hääb kohwi; selle juurde tswiibaß wõdiga ja muud saia; selle järele klaasi täis piima sõdmukaupa ära juua. Kell 10 wõileib ja üks kuni kaks klaasi piima wiimast peab jällegi sõdmu ehk suutäiekaupa wõtma. Nõrgematele antakse puljongi munaga ja wõileiba ehk külma liha wõileiwaga ja klaasi täis hääb weini. Kui wõimalik, selle järele weel klaas piima pikkamisi ära juua.

Edunaajal kell 1 peab haige kõiki sõõksid sõõma, mis lauale tulewad, weini ettekirjutuse järele jooma, mõnikord selterfiga koos. Kell nelil klaas wärsket lüpstud piima. Niiisuguste jaoks, kes seda ei kannu, wõileib ehk klaasiga konjakit ehk weini. Shtul, kell 7—½, 8, soe lihasupp kartohwlitega, riis, makaroonid, külm liha, peenike worst linnuliha salati ja kompotiga ja üks kuni kaks klaasi weini. Magama minnes klaas piima, mille sisse kaks kuni kolm theelusika täit konjakit pandud. Üleüldse on konjaki piima sisse panemine kasulik.

Niiisugused toidud on haigetele kasulikud. On jällegi sõõgiisu wäike, siis peab enne sõõmist klaasi

konjakit ja söögi ajal 6—8 tilka soolahaput neljanditu klaasi wee sees sisse wõtma.

Werewaeste inimeste juures nii sagebaste ette tulewad rõhatused kaowad, kui haigetele igapäew sooja wee sees theelusika täis Karlsbadi soola antakse; selle juures ei tohi nendele raswast praadi, kastet (Sauce) ja muud sellesarnast anda.

Üleüldse on piim, konjak, wein, külm liha ja wõileib tiisikusehaigetele häaks ja wäga otstarbeliseks joogiks ja söögiks. Kui söögisu õige wäike, siis peab ka liha ja jahusuppi andma.

Rõhuhaiguse korral on hää rõhu ümber märga mähitust kanda, mis ka wenitamise wastu hää on. Rõhu uumistuse puhul muretsetagu wedelama söögi eest, hõdrutagu rõhtu ja pritsitagu jahedat wett pärasoolikasse. Rõhu lahiti-oleku puhul aitab wein.

Suur tähtsus tiisikusehaiguse arstimise juures on alkoholil. Temas ühinewad kolm omadust: ta on toiduaine, rohi ja maitseaine. Minult tarwis on, neid tema omadusi haigete juures dieti ja otstarbekohaselt maitswaks teha.

Rõige päält ei tohi teda ial korruga suurel hulgal tarwitada. Joowastuse eest peab hoidma. On haigel söögisu hää, siis saab talle weinist küllalt, ta joogu seda iseäranes söögi juures.

On haige werewaene ja ta nahk jaha, siis peab talle pääle weini weel konjakit andma, nimelt igaks söögiks. Kes enne alkoholiga pole harjunud, sellele antakse ehtiotsa wähe, aegajalt ikka enam; see niisugune arstimine kestab ainult nädalat kolm, neli, misparast mitte karta ei ole, et haige jooma hakkab.

Ra palawiku korral on alkohol häa ja soowitaw. Hommikutel ja ööseti on portwein otstarbelik, söögi ajal fergemad, walged weinid, sest et need enam söögisu aratawad. Wahetusjeks koljab konjak, puhalt ehk weega, piimaga ehk theega ühendatult, pääle selle õlu, õllesupp, weinikreem jne.

Päämäärus alkoholi andmise juures on: wähe, fagedasti ja lõwa. Sääb, kus alkoholi wastu tõsine põlgtus walitseb, ei tohi seda muidugi ka wägisi toppida. Klaasile lõwa weini ja pisike wdileib kelle 1 ja 4 wahel öösel annab mõneks tunniks häa une ja kaotab harilikku tülitawa higitsemise ära. Et hommikust poolunist olekut kaotada, antakse haigele tass kuuma kohwi, hõdrutakse teda ja manitseatakse, et ta lähku üles tõusjeks. Tahtmine teeb siin palju. Sellewastu wdib päewal natuke magada.

Haiged, keda hommikutundidel külma piinab, jääwad ka kuni selle kadumiseni woobisse, ehk mässitakse enne külma tulekut soojasti riiete fisse, pärast seda kui neile weini on antud.

Rui wdimalik on, wdib haige end päilese paistel soendada, selle juures ei tohi ta aga pääb päilese kätte jätta. See pole õige, et haigetele külma puhul sooja jooki antakse, sest siis hakkawad nad kergesti oksendama. Täielik rahu on kuni külmatundmise möödaminetuni väga soowitaw, sest et kõige vähem liigutus uue külmaõõ wdib kaasa tuua.

Mis kõhasse puutub, mis enamat jagu tiisuse haigeid piinab, siis on see haige oma käes, oma olekut kergitada. Kõige päält peab haige katsuma kõhale ärritamist tagasi hoida. Esiotsa saab see hoidmine talle waewa tegema, peagi aga saab ta ära tundma, et iga kõditus teda mitte kõhima ei suuda panna.

Mõnikord on ju ühestainsast tagasihoidmisest küllalt kõha kaotamiseks, kuna see, kes kõha mitte tagasi ei hoia, end surmuks wdib kõhida. Paljudel korradel wdib kõha tagasi hoida, kui wähehaawat külma wett joodakse, ehk ka külma piima ehk jääd kõris hoitakse. Hääd on ka *Sslandi sambla pastilled*, mõnikord mõjub ka ju tasterätiku suu ees hoidmine, hinge lühike kinnipidamine jne. Sel kombel wdib haige kõha üle osalt peremeheks saada ja enesest sedawiisi palju piina eemale hoida. Kõhima peaks ainult röga wäljaheitmise pärast, mitte aga kõditamisetundmuse waigistamise pärast. Ei tule röga mitte kahe kuni kolme kõhatuse järele wälja, siis on parem, kõhaletahtmist tükk aega hoopis tagasi suruda.

Sagedasti tuleb siis 5—10 minuti järele röga tõhatuslega wälja, sest et ta waheajal lahtiseks on saanud.

On ka neid tiisiklust põdetwaid inimesi olemas, kes liig wähe tõhivad ka sellepärast röga liig kaua tagasi hoiawad. Nende juures on mäe otsarõnimine ühes sügawa hingetõmbamisega tõdige parimaiks abinduuts.

Tiisikusehaigete läkastuse ja oksendamise juures on ainult harwa tõht süüdlane. Oksendamise tahtmine tõuseb muudugi sõõgi järele: selleks on ainult tõdige wähe põhjust tarwis, ja selle põhjuse annab — tõha.

Miisugused haiged peawad pärast söömist tõdige rahulikud olema ja iga tõhaletahtmist ja tõditust külma wee suus hoidmise läbi tagasi hoidma. Morfiumi sootwib Brehmer ainult siis, kui haige liig palju tõhib ja magada ei saa. Sel korral jätakse ka terpentini pudel toas lahti, nii et magaja magades seda õhku sisse hingab.

Palju suuremat tähelepanemist kui tõha nduabweretõhimine ja weretwoluks, üks haigusnähtus, mis umbes $\frac{2}{3}$ tiisikusehaigete juures ette tuleb. On sülje ja röga sees werd, siis peab haige igapidi ettewaatlik olema. Tunneb ta rinna pääl wajutust, ei saa ta niipalju õhku, kui tarwis, siis on külmad, niisked mähitused rinna ümber ja sinepiplaaster soowitaw.

Iseäranis aitaw on ka sügaw hingetõmbamine.

Tuleb puhaft werd wälja, siis peab haige filmapiill wagusi woodisse heitma. Ta ei tohi rääkida ega tohi teised teda millegi läbi erutada ega ehmatada. Talle pandakse jääkott rinnaga pääle ja nimelt selle koha pääle, kust werewoolus arwatavasti tuleb, ehk kui seda ei teata, siis südamekohale. Suhu antagu talle ka jäätükike, mida ta lubfigu, ja toiduks piima. Nimelt peab haige, et kõhtu mitte koormata, iga weerand tunni järele weerand tass piima saama, nii et ta päewas kolm toopi piima ära tartwitab. Jääpiim on enamasti wastumeelt, kui nad seda pikemat aega peawad tartwitama.

Esimestel päewadel, pärast tugewamat werewoolust kopsust, wõib kõht kinni jääda lasta, siis aga peab tingimata kerge wäljamineku eest hoolt kandma; ainult punnida ei tohi haige selle juures. Selleks otstarbeks antakse talle sooja weega klistiiri, millele kerge potilistumine järgneb.

Kõhakoeditust peab kopsuwerewooluse juures võimalikult tagasi hoitama. Ainult tugewa werewooluse juures peab weri wälja kõhitud saama, sest et see muidu hingelõrissi tagasi nõrgub ja nii haige ära lammatab. Tuttawal rahwa seas pruugitud abinõuul, haigele supilusika täis keedusoolaga segatud wett werewooluse wastu anda, on sagedasti hääd tagajärg. Dige rasketel kordadel, kus lakkatamist karta on, peab sõrm lõrissi ajama ja säält weretarretus wälja tõmbama. Kui haigel were wälja-

kõhimiseks jõud puudub, antagu talle shampanjerit. Siis on kõhimine enamasti ikka kerge ja hädaoht mõõdas.

Surmawaid kopsuwerewooluseid on Dr. Brehmer 13000 kopsuhaige juures ainult 14 korra tähele pannud.

Kui tiisikusehaiged ka hästi palju wabas õhus peawad liikuma, siis ei tohi nad ennast selle juures ometi liiasti wäsitada. Niipea kui nad higitsema hakkawad ehk muidu nende rinda pahad tundmused, nagu hingekitsikus jne. asuwad, peawad nad täiesti rahuliseks jääma.

Kes ka pisikestgi jalutuseläiku ei suuda ära kannatada, peab istudes ehk pikali olles wärsket õhku maitsuma, muidugi teada, kui see soe ja ilm waike on.

Mägede otja ronimine kosutab kopsu ja südant küll weel suuremal määdul kui lihtne jalutamine, aga seda peab mõõduliselt tegema, sest muidu tuleb sellest enam kahju kui kasu. Negajalt peab haige seisma jääma ja sügawasti hinge tõmbama. Jal ei tohi ta higitsema hakata, ial hingetuks jääda.

Ka kehaliste harjutuste juures peab hoidma, et wäsitamist ette ei tule, näituseks sõudmise juures jne. Wõidusõudmisest ei tohi tiisikusehaiged üleüldse ial osa wõtta.

Teadmine, et tiisikusehaigetele ainult kõige parem õhk küllalt häa on, on teinud, et suur hulk niisuguseid kohtasid on üles otsitud, mis tiisikusehaigetele ise-

ärانىs kohased on. Neid kohtasid tutsutakse paran-
duskohtadeks (Kurorte). Aga selle pääle wdib kindel
olla, et elu ühes niisuguses paranduskoahas mitte
sugugi imestamisewäärt ruttu mõjuto nõiarohi ei
ole. Enamatel kordadel wdib sääl haigus ainult
wähe paraneda, mis häädus aga haige lahkumise
puhul kohe jälle kaob. Igatahes aga on küll kopsu-
haigete sanatoriumis wiibimine palju kasulikum, kui
ühes niisuguses paranduskoahas elamine ja suplemine.

Wäga soowitamise wäärt oleks, kui ka meie maal
kopsuhaigete eest enam hoolt kandma hakataks ja nende
jaoks iseäralised haigemajad asutataks. See oleks
ilus, armastust ülesnäitaw tegu ja saaks paljude
tänu ära teenima.

Mis nüüd wiimaks tiisikuse rohuga arstimisse
puutub, siis on neid wäga palju olemas, rohtusid
nimelt, mida soowitatakse. Aga siamaani ei ole ükski
nendest seda teinud, mida tasts loodeti. Kord nii
suuresti kiidetud ja igal pool kuulus Creosot on oma
kuulsuse aja ju ammu ära elanud. Ka Creosotal,
Guajacol, Ichthyol jne. saawad weel ainult harwa
tarwitatud.

Linus rohi, mida ju wanast ajast saadik tiisi-
kusehaigusele parema järeldusega antakse, on —
Leberthran. Neil puhkudel, mil haige teda ära
ei kannu, peab nõndanimetatud maitsewat leberthrani
tarwitatama. Siotsa saagu ta pisukestes osades,
umbes kohtwilusika täis korraga, wdetud, siis aga
saagu need osad suurendatud, kuni haige kolm korda

päewas supilusika täie sisse wõtta wõib. Wõtmise juures wõib haige, kui ta lõhna ei salli, nina kinni hoida. Paha maitse kaotamiseks on kõige parem pärast joomist lõhe haput õuna hammustada ehk tükikest tsitroni närida; mõned haiged peawad soolatud liha paremaks.

Professor Kochi tuberkulin (tiisikuserohi), mida aastal 1891 suure waimustusega wastu wõeti, aga ju warsti jälle maha jäeti, sest et ta lootuseid ei täitnud, on 1897. aasta aprillikuul uuel ja lootuse järele ka parandatud kujul jälle ilmunud. Siitamaani ei wõi weel ütelda, kas see uus tuberkulin lootuseid uuesti elustada ja kõige raske-
mat haigust, mida tunneme, parandada suudab. Aga isegi kui asi nii oleks, ei saa see mitte üleliigne olema, kui siin selles raamatukeses antud õpetusi ja juhatusi tähele pandakse. Sest see, kes tiisikusest pääsnud, wõib uuesti sellesse haigeks jääda. Ta peab alati ettewaatlikult ja otstarbelikult elama, sest ta teha on nagu ennegi tiisikusele wastuwõtlif.

Mine siis, raamat, ja aita pisutgi seda suurt õnnetust kergitada ja wähendada, mille all tuhanded suguwennad ja -õed hoigawad. Suudad sa seda teha, siis on su wäljaandja palawam soow täidetud.

S i s u.

	Lehek.
Gesjõna	3
I. Kuust tuleb tiisikus.	
1. Tiisikuse sagedus	5
2. Rehanõrkus ja kopsu hellus	5
3. Tiisikuse batsillid	6
4. Tema omadused	7
5. Tema ärahävitamine	7
6. Kuda tuleb ta inimese kehasse	8
7. Tema kopsusse tungimine	8
8. Tiisikusebatsilluste laialilagunemine	9
9. Nõrgad kopsud	10
10. Tiisikusebatsillused õhus ja toidu sees	10
11. Soolikatiisikus	10
12. Pärlitõbi	10
13. Tiisikusline piim ja liha	11
14. Tiisikuslised sead ja kanad	11
15. Kopsutiisikus haavamiste järele	11
16. Otsekohene külgehahtamine	11
17. Külgehahtamine abielus	12
18. Glundite tiisikus	12
19. Wanemate tiisikus	13

	Lehek.
20. Tiisikusehaigete kehaehitus	14
21. Südametuksumine	15
22. Skrofuloose	16
23. Suhkruhaigus	17
24. Tiisitus läätjade ja läkastusekõha järele	18
25. Tolmu kardetaw olek	18
26. Söetolm	19
27. Wanaduse mõju tiisikuse alguse pääle	19
28. Tiisikuse laialdane olek	20

II. Kuda algab tiisitus?

1. Alguis	20
2. Külmetamine	21
3. Röha	21
4. Väljanägemine	22
5. Keharaskuse kadumine	22
6. Röga	22
7. Tiisikusebatsillused röga sees	23
8. Hingetus	23
9. Kutuline pulsilöök	24
10. Rinnawalud	24
11. Verejülitamine ja werewoolus	24
12. Palavik	24
13. Higistamine	25
14. Söögiisu	25
15. Rõhukatarr	26
16. Oksendamine	27
17. Rõhuummistus ja pasandus	28
18. Tiisikuse käik	29

19. Ratsutaja tiifikus	29
20. Meeleolu, raskused	30

III. Ruda tuleb end tiifikuje eest hoida.

1. Neapelis wäljaantud feadus	31
2. Rõga kahjutaks tegemine	32
3. Raitseabinõuud	32
4. Rõga kardetaw olef	33
5. Sülitamise waagnad	34
6. Raitseabinõuud külgehakkamise wastu	35
7. Ametlik lihaülewaatus	36
8. Toores liha	36
9. Toores piim	37
10. Laste hoidmine	38
11. Elumaja	39
12. Riided	39
13. Karastused	40
14. Toit	41
15. Wannitused ja walatused	42
16. Rehalikud harjutused	43
17. Wabad harjutused	43
18. Sügaw hingetõmbamine	44
19. Amet	44
20. Abielu	45

VI. Ruda tuleb tiifikuft arstida?

1. Paranduseasutused kopsuhaigete jaoks	46
2. Riided	46

	Lehek.
3. Jalutamine	47
4. Külmetamine	47
5. Beega arstimine	48
6. Hõõrumine	49
7. Balatused	50
8. Wannitused	51
9. Tiisikusehaigete toitmine	51
10. Söögiisedel	52
11. Röhatused	53
12. Söögiisu puudus	53
13. Röhuummistus ja pasandus	54
14. Alkohol, wein, konjak, õlu	54
15. Külm	55
16. Röha arstimine	55
17. Oksendamise	55
18. Verewoolus kopsust	55
19. Mägede otja ronimine	56
20. Sõudmine	57
21. Parandusekohad	57
22. Haigemajad	57
23. Creosot, Creosotal, Guajanacoe, Ichthyol	58
24. Leberthran	58
25. Tuberkulin	59
26. Lõpusõna	59

Zuturaamatud,

mis **G. Pihlaka** kuluga trülitud ja igast raamatukauplusest saada on.

1. Inimene on oma tahtmise ori. Rahwa elust. M. Reisson. Hind 12 kop.
2. Kyprianus. Pilt ristikoguduse tagasiusamise ajast. Kirjutanud M. J. Eisen. Hind 10 kop.
3. Kirjad pörgust. Eesti keelde kirjutanud J. Markus. Teine trükk. Hind 15 kop.
4. Loomade arstimise õpetus. Kirjutanud loomade tohter A. Ollino, Pärnus. Hind 30 kop.
5. Salakamba wedaja. Franz Hoffmanni ilus ja tõelik jutustus. H. Martinson. Hind 30 kop.
6. Kunst wiisakas olla ehk nõuuandja mitmesugustel eluteedel. Noortele ja wanadele kirja pannud P. Grünfeldt. Hind 25 kop.
7. Hispania ja Amerika sõda. Tõeste sündinud lugu Kuba ja Philippinide saarte mäsšajatest ja Hispania merewäe ärarahwitamisest Põhja = Amerika = Ühisriikide poolt, ja maa ja mere lahingutest 1898. a. H. 20 k.
8. Jaani raamat. Arutused Jaani öö ja Jaani päewa kohta. 25 Jaani juttu. Hind 25 kop.
9. Amerika õnnesepad. Inglis kirjaniku Pansh jutustus. Hind 50 kop.
10. Balakirew, Peeter Suure kuulus naljahammas. Tema elu ja naljatused. Wene keelest T. Ruusik. Kolmas trükk, Balakirewi kaanepildi ja hulga seesmistest piltidega. 136 lehekülge. Hind 30 kop.

Juturaamatud,

mis G. Pihlaka tuluga trükitud ja igast raamatupoest saada on:

1. **Wahwa Leo** eht Keda Jumal armastab, seda tema ka karistab. Ilus ja õpetlik jutustus, Franz Hoffmann'i väljaõhtitud kirjades. Hind 20 kop.
2. **Mängukaun.** Gestistanud A. L. Hind 15 kop.
3. **Testamendi waras,** eht Ruudas külv, nõnda lõikus. Ilus ja õpetlik jutustus noore rahwale. Franz Hoffmann'i järele. Hind 15 kop.
4. **Würst Hyolonius,** Tiiruse, Sidoni ja Antiokia kuningas. Täielik jutustus Eduard von Bülow'i järele. Teine trükk. Hind 15 kop.
5. **Keljas rahwa nali.** 150 rahwa juust ühes kirjutatud jutulest. Hind 20 kop.
6. **Kodused jutud.** 75 wanaaegist juhtumist meie maalt. Trükki toimetanud M. J. Eisen'i rahwakuule kogust. Hind 20 kop.
7. **Teised kodused jutud.** 75 lugu omamaa wanast ajast. Trükki toimetanud M. J. Eisen'i rahwakuule kogust. Hind 20 kop.

Hind 15 kop.